

Українські паремії як репрезентанти текстової категорії інформативності

Ukrainian Proverbs as Representants of Informative Text Category

VALENTYNA VOLODYMYRIVNA KALKO, *Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*
mkalko@ukr.net

MYKOLA IVANOVYCH KALKO, *Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*
mkalko73@gmail.com

Received: February, 23 2021.

Accepted: December, 17 2021.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено описові паремій як репрезентантів однієї з засадничих текстових категорій – інформативності. З огляду на знакову природу пареміям властива синтактика, виявлена в їхньому зв'язку з іншими знаками в мовному потоці, а отже, вони функціують як структурно-змістові компоненти тексту, засоби його категорійної та концептуальної організації. Доведено, що прислів'я є одним із потужних засобів формування інформаційного масиву тексту, пов'язаного не лише зі свідомістю автора й адресата, а й із семіотичним універсумом культури. Як репрезентанти текстової категорії інформативності, паремії в текстах передають фактуальну, концептуальну, підтекстову інформацію. Для вираження фактуальної інформації слугують паремії вжиті з прямим значенням, зміст яких тотожний сумі значень складників і спроектований на реальні факти, події, ситуації, процеси. Реалізуючи концептуальну інформацію, прислів'я функціують як заголовки, епіграфи, сприяючи розгортанню основної ідеї тексту. У такому разі вони є засобами втілення авторської позиції. Пізнавальна роль паремій у передаванні концептуальної інформації пов'язана з їхньою здатністю конденсувати знання про світ, орієнтованістю на адресата, оскільки вони створюють чіткі сигнали адресованості, які активно впливають на сприйняття тексту, і наділені потужним впливовим ефектом. Прислів'я як заголовки й епіграфи сприяють експлікації концептуальної інформації тексту. Одним із продуктивних засобів створення підтексту є паремії метафорично-асоціативної природи, оскільки їхнє значення сприяє перетворенню й збагаченню асоціативно-образного змісту твору. Роль паремій у творенні підтекстової інформації пов'язана з їхньою здатністю породжувати додаткові смисли, завдяки своїй метафоричній природі, здатності до поєднання з іншими висловленнями, глибинній етнокультурній символіці.

Ключові слова: паремія, категорія інформативності, фактуальна інформація, концептуальна інформація, підтекстова інформація.

ABSTRACT

The article describes proverbs as representants of the informative text category, the one among basic text categories. Proverbs as speech units are characterized by syntactic features that are revealed through their relations with other units in the current of speech. Therefore they function as structure and content components of the text as well as means of its categorial and conceptual arrangement. Proverbs are proved to be an effective means of informative massif formation within a text that is connected not only with the author's and the addressee's imagery but as well with cultural semiotic universum. As means of text informative category, proverbs in texts stand for factual, conceptual, implicated information. To express factual information, proverbs are applied that are used in direct meaning, the content of which is equal to total meaning of the constituents and is related to real facts, events, situations, processes. To employ conceptual information, proverbs function as headlines, epigraphs, that assist the main text idea to evolve. This is the case they are the way to formulate author's standpoint. Proverbs cognitive role in rendering conceptual information lies in their ability to condense the knowledge of the world, because they to be aimed at the addressee, as vivid signals of addressing appear and vividly appeal to the text perception, being tangibly effective. As headlines and epigraphs, proverbs are supposed to explicate the text conceptual information.

Among efficient means of implication are metaphorical and associative proverbs, whereas their meanings are helpful in figuring out and enforcing the associative and imagery content of the literary work. The importance of proverbs in generating implicated information is related to their ability to originate supplementary senses, due to their metaphorical meanings, their ability to join other expressions and deeply rooted ethnic cultural symbols.

Keywords: proverb, informative category, factual information, conceptual information, implicated information.

1. Вступ

Паремія – це відтворюване, етнокультурно марковане, здатне до трансляції прецедентне висловлення, що має буквальный або глибинний зміст, функціє як складник тексту й прагматично спрямоване на інтерпретатора. З урахуванням набутків новітніх лінгвістичних парадигм – когнітивної та функційно-прагматичної – паремії як результат мовного семіозису потрібно досліджувати в трьох аспектах, визначених Ч. Моррисом: семантика – відношення знака до поняття, синтактика – відношення одних знаків до інших у мовленнєвому потоці та прагматика – відношення знака до інтерпретатора (Моррис, 1983: 43-62). Синтактика паремій передбачає їхній зв'язок з іншими знаками в мовному потоці. Це зумовлює їхню кваліфікацію як структурно-змістових компонентів тексту, засобів його категорійної та концептуальної організації, а також створення різноманітних стилістичних ефектів. Зв'язок паремійного висловлення з іншими знаками в тексті забезпечує реалізацію основних текстових категорій: зв'язності, цілісності, дискретності, інформативності, континууму, антропоцентричності, інтертекстуальності. Прислів'я в безперервній зв'язності тексту є потужним фрагментом, який об'єднує й організовує контекст, слугуючи засобом породження інформаційного простору, розвитку тем, забезпечуючи інтеграцію всіх текстових рівнів із метою створення цілого й сприйняття та розуміння змісту адресатом.

Окремі тематичні групи паремій у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві проаналізовано в різних аспектах: семантико-структурному (В. П. Жуков, А. Крикманн, І. Я. Лепешев, Я. Мукаржовський, Т. М. Ніколаєва, Г. Л. Перм'яков, А. Тейлор, З. К. Тарланов, М. Черкаський та ін.), історико-етимологічному (Е. Кокаре, В. М. Мокієнко й ін.), зіставному (К. Григас, Л. І. Даниленко, й ін.), лінгвоконцептуальному (С. Г. Воркачов, Л. Б. Савенкова й ін.), лінгвосеміотичному, соціокультурному, лінгвокультурному (Ш. Арора, Д. О. Добровольський, В. М. Телія й ін.). Останнім часом посилену увагу лінгвістів фіксуємо і в царині досліджень специфіки функціонування фразеологізмів, зокрема й прислів'їв і приказок, у тексті (Х. Вальгер, О. В. Ломакіна, М. О. Фокіна, В. М. Мокієнко й ін.).

Проте більшість зазначених праць спрямована на структурно-семантичне вивчення прислів'їв. У сучасному мовознавстві відсутні багатоаспектні дослідження, орієнтовані на формування цілісного уявлення про загальну семіотичну, змістову, прагматичну й функційну природу паремійних одиниць із огляду на здобутки сучасних напрямів і концепцій. Отже, актуальність пропонованої праці зумовлена потребою вивчення паремійного фонду української мови на підставі не лише традиційних дослідницьких підходів, а й набутків новітніх (когнітивної і функційно-прагматичної) лінгвістичних парадигм, які вивчають мовні знаки в проєкції на структуру знань про позначене, виявляють особливості їхнього функціонування в тексті та специфіку комунікативного

спрямування на інтерпретатора.

Використання прислів'їв, їхній кількісний склад, тематичне розмаїття, стилістичне навантаження безпосередньо залежать від часу створення художнього твору. Л. Б. Савенкова вважає, що, на відміну від літератури XIX ст., де актуалізація прислів'їв і приказок опосередкована прагненням порівняти ситуацію із загальновідомим зразком, кваліфікувати факт, указати на еталон поведінки, у XX ст. традиційним формулам народної мудрості відведена третьорядна роль (Савенкова, 2002: 34). Не можемо з цим погодитися, адже й нині спостерігаємо зростання продуктивності використання прислів'їв у всіх різновидах текстів. Аналіз паремій у текстах передбачає з'ясування їхньої ролі в забезпеченні текстових категорій, увиразнення образності й експресивності художньої мови, здійснення впливу на адресата. Таке дослідження паремій умотивоване їхньою належністю до культурних знаків, орієнтованих на вживання в текстах як ефективних ораторських прийомів (Mieder, 2005: 133) і текстотвірною й концептотвірною функціями (Мелерович, Мокиєнко, 2011). Покликання на прислів'я – це долучення до колективного досвіду етносу, вияв мовної економії, залучення голосу предків для аргументації. Цим власне й зумовлена продуктивність уживання паремій у художніх текстах, що суттєво збільшує його інформативність. Саме в такому аспекті аналіз функціонування прислів'їв у творах різних жанрів є плідним, актуальним і новим напрямом, оскільки функція передавання інформації з метою впливу на читача є однією з основних.

2. Постановка завдання

Об'єкт дослідження – паремійний фонд української мови. Предметом вивчення є семіотична природа українських паремій крізь призму їхньої синтактики. Мета статті – комплексна характеристика українських паремій як засобів творення текстової категорії інформативності. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) установити роль паремій у формуванні інформаційного масиву тексту; 2) описати функції українських прислів'їв у процесі вираження фактуальної, концептуальної, підтекстової інформації.

Матеріалом дослідження послуговували українські паремії, дібрані методом суцільної вибірки та поодиноких фіксацій із творів художньої літератури XIX–XX століть, а також з Корпусу української мови, розробленого співробітниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Досягнення поставленої мети й ефективна реалізація конкретних завдань потребували застосування комплексу методів дослідження, зокрема: описового – для відбору та інвентаризації фактичного матеріалу; індукції та дедукції – для формулювання загальних положень на ґрунті конкретних, з одного боку, і переходу від загальних тверджень до висновків про конкретні явища, з іншого; контекстуально-інтерпретаційного – для аналізу синтактики паремій, з'ясування їхньої ролі у творенні текстової категорії інформативності. Вибір описових контекстуально-інтерпретаційних методик дає змогу з'ясувати двозначність, усунути неоднозначність, виявити імплікації, підтекст, пресупозиції, проаналізувати образність, метафоричність

українських прислів'їв у художніх текстах.

3. Поняття категорії інформативності в сучасній лінгвістиці

Абсолютно переконливою вважаємо думку Т. ван Дейка, що текст подібний до айсберга інформації, і тільки його вершина виражена в словах і реченнях (Dijk, 1995: 253). Інформативність як текстова категорія докладно описана Р. А. де Бограндом, І. Р. Гальперінім, В. Дресслером, Т. М. Дрідзе, В. А. Кухаренко, З. Я. Тураєвою, О. О. Селівановою та ін. У лінгвістиці тексту інформативність розглядають переважно під кутом зору інформації, закладеної в повідомленні. Р. А. де Богранд і В. Дресслер пов'язують інформативність зі ступенем новизни, неочікуваності для реципієнта представлених в тексті елементів (Beaugrande, Dressler, 1981: 134). За такого підходу саме паремії допомагають адресату зіставити зміст як цілого тексту, так і окремого текстового фрагмента з певною життєвою ситуацією, залучаючи культурні досвідні, особистісні знання реципієнта. Отже, уживаючи прислів'я в тексті автор наштовхує читача на розмірковування, порівняння і розширює загальне інформаційне тло тексту.

Водночас у лінгвістиці тексту інформативність розглядають переважно під кутом зору інформації, закладеної в повідомленні. У такому розумінні головним є використання матеріальних засобів повідомлення, які потенційно наділені потужною можливістю семантичних прирощень (Гальперин, 2007: 24). На думку З. Я. Тураєвої, смисл тексту є явищем вищого рівня, ніж план змісту тексту, текстовий смисл складається із взаємодії плану змісту з концептуальною, ситуативною й енциклопедичною інформацією (Тураєва, 1986: 14). Проте смисл тексту й спосіб його виникнення неможливо відокремити від свідомості комунікантів, тому інформативність забезпечують не лише вербальний та імпліцитний плани тексту, а й його взаємодія з авторською і читацькою свідомістю. Т. М. Дрідзе звертає увагу на те, що інформативність пов'язана з орієнтацією тексту на адресата, оскільки джерелом семантичних прирощень, смислового масиву тексту є насамперед оброблення тексту свідомістю реципієнтів, які пропускають матеріальні, мовні носії крізь власні інтерпретаційні фільтри, а рівень розуміння інформації залежить від даних, отриманих із пам'яті й використовуваних для розуміння змісту (Дрідзе, 1984: 173). Відзначимо, що тезауруси комунікантів діалогічно взаємодіють з інформаційним масивом семіотичного універсуму культури й застосовують власну чи суспільно усвідомлену інтеріоризацію буття як знання дійсності та соціуму. Саме в цьому плані важливу роль для забезпечення текстової категорії інформативності відіграють паремії, що зумовлено не лише їхніми естетичними й культурними особливостями, а й соціально-інформаційним потенціалом, який стимулює мовленнєву креативність, сприяє декодуванню змісту.

Слід відзначити, що інформативність є наскрізною текстовою категорією, що корелює з іншими основними текстовими категоріями, зокрема: цілісністю, яка пов'язана з інформацією про зображений у тексті фрагмент реальної чи віртуальної дійсності; зв'язністю, що забезпечує реалізацію текстом його інформативної функції; інтенційністю, яка об'єднує показники, орієнтовані на полегшення розуміння намірів комунікантів; модальністю, яка містить інформацію про оцінку автором змісту повідомлення; інтертекстуальністю, що передає інформацію з прецедентних текстів.

Прислів'я як знаки, відтворені в сталій формі й трансльовані від покоління до покоління, формують свою окремішність, але остаточне їхнє значення може бути встановлене лише на підставі реалізації в контексті, де вони підпорядковані передовсім одній із найвагоміших текстових категорій – інформативності.

Зв'язність паремії з контекстом опосередкує формування й упорядкування інформаційного масиву текстового макрознака, що не лише міститься в його вербальній організації, а й впливає з її взаємодії з авторською й читацькою свідомістю (Селіванова, 2010: 215). Цей масив репрезентує ключова змістова текстова категорія інформативності, яка є текстово-дискурсивною категорією, оскільки, як зауважує О. О. Селіванова, “інформаційні плани тексту можуть бути виявлені лише в процесі інтерпретаційної фільтрації мовних матеріальних форм крізь свідомість адресата, а створення масиву інформації насамперед потребує роботи свідомості автора тексту, рефлексію смислового продукту якого здійснює адресат” (Селіванова, 2017: 588). І. Р. Гальперін виокремлює три типи інформації з огляду на те, що чимало текстів здатні передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, а й те, що залучене до тексту асоціаціями й конотаціями, часом неусвідомленими: 1) змістово-фактуальну інформацію, що містить події, факти, процеси, які відбуваються в можливому світі тексту, здебільшого представлені вербально в предметно-логічних значеннях, декодованих на основі досвіду адресата; 2) змістово-концептуальну інформацію як індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, описаними засобами попереднього типу інформації; задум автора, його інтенція; сприйняття читачем зв'язків причини й наслідку, їхньої значущості в соціальному, політичному, культурному житті народу; 3) змістово-підтекстову інформацію, до якої належить імпліцитний зміст тексту, що ґрунтується на властивості одиниць мови породжувати асоціативні й конотативні значення, а також на здатності речень у надфразних єдностях додавати певні смисли (Гальперін, 2007: 27–39).

З огляду на таку диференціацію інформативність як текстова категорія має три основні підпорядковані категорії: фактуальність, концепт і підтекст (Селіванова, 2017: 588).

4. Паремії як засоби забезпечення фактуальності тексту

Фактуальність ґрунтується на поверхневому аспекті інформаційного масиву художнього твору, становлячи матеріальну основу висловлення, розгортаючись лінійно, сприяючи інтерпретації змісту (Кухаренко, 1988: 76), а отже, їй притаманний тісний зв'язок із реальністю. Усі засоби фактуальності доступні для безпосереднього спостереження й сприйняття. З огляду на це змістово-фактуальну інформацію в тексті передають прислів'я, вжиті з прямим значенням, оскільки їхній зміст легко усвідомлює й інтерпретує читач. Приміром, наведений нижче контекст описує реальний процес удобрювання ґрунту. Висловлення розділу “Добрива” з науково-популярної книги “В саду, на городі, пасіці...” розвивають тему, започатковану прислів'ям *Добре ґрунт угноїш – урожай потроїш*, вибудовані логічно, послідовно характеризуючи види органічних і мінеральних добрив, їхній вплив на підвищення врожайності: *“Добре ґрунт угноїш – урожай потроїш” – стверджує українське народне прислів'я. Про*

постачання рослин поживними речовинами треба турбуватись постійно. Збирати, готувати і використовувати потрібно насамперед місцеві добрива (компости, гній, пташиний послід, торф тощо) (В саду, на городі, пасіці, 1987: 76).

Реалізуючи підкатегорію фактуальності, прислів'я слугують одним із засобів оптимізації інформаційного балансу, тому що їхній зміст читач сприймає цілісно й усвідомлює досить легко, не застосовуючи практично жодних інших засобів, окрім знання референційних і денотативних значень слів, декодування інформації. Приміром, у романі В. Малика “Чорний вершник” полісемічне прислів'я Піший кінному не товариш, ужите зі своїм буквальним значенням, слугує одним із засобів відображення епізоду: козак Гурко втрачає в бою коня (стає пішим), але його виручають зі скрути козаки-вершники:

Там, унизу, в напівзапетеній ямі, лежав вороний кінь. Здрігаючись від холоду, він натужно підіймав мокру голову і жалібно іржав, ніби благав про порятунок. Під ним невдаха-господар. <...>

— Долі своїй дякуйте... От тільки як же ви тепер? Без коня в таку негодю далеко не залетиш!

Гурко мовчки розвів руками, ніби сказав: а що я маю робити?

— Поїдьмо з нами, – запропонував Арсен. – Доберемося до теплої оселі, а там уже подумасмо, як вам бути далі...

— Гм, легко сказати – поїдьмо з нами... Піший кінному не товариш! – заперечив Гурко (Малик, 2012: 5–6).

Слугуючи засобом передавання змістово-фактуальної інформації, прислів'я мають лише буквальний зміст, що може бути застосований до безлічі ситуацій, пор.:

– Усьому свій час, – відказав Русин. – Дівку віддають заміж, коли вона розквітла, землю орють навесні, вино давлять з достиглих ягід (Федорів, 2008: с. 346);

Із кумисом вже покінчено, пора переходити до справ. У кожного з вождів уже вертяться на язичі: «Владико!.. Яка біда розігнала по Скіфії твоїх прудких гінців у чорних плащах?» Та вони прикушують язики: всьому свій час. І біді, і щастю... (Чемерис, 2013: 188);

– Не хочу – не те слово. Зрозумійте, Романе Павловичу, не можу я вам про це розказати. Не маю права. Ви й так дізналися про те, про що не повинні були знати. Всьому свій час. Усе мусить відбутися у своєму, тільки йому відведеному часі (Чемерис, 2005: 148).

Ця паремія позначає часовий код культури, фіксує етнічні уявлення українців про сприйняття часу, відображаючи рух індивіда часовою віссю, кодує буття людини в навколишньому світі, виявляючи ставлення до часу.

5. Паремії як репрезентанти концептуальної інформації

У фактуальній інформації сконцентрований розвиток сюжету, водночас вона є засобом формування глибинного аспекту – концептуальної інформації. *Концептуальність* тексту, на думку дослідників, становить окрему категорію, на яку спрямовано всю інформацію тексту як на гетерогенну, багатоканальну ознаку (Кухаренко, 1988: 77), що, виражаючи його глибинний зміст, сприяє розгортанню майбутнього тексту. В. А. Кухаренко наголошує, що змістово-концептуальна інформація

розвивається поступово й неритмічно. Одні фрагменти тексту дають для її формування більше, постають як концептуально значущі (Кухаренко, 1988: 76). Експліцитними засобами формування концепту можуть бути “назва тексту (заголовок), епіграф, зачин чи висновок, передмова чи епілог, а також відповідні ключові слова або топіки” (Селіванова, 2017: 589).

Дослідники наголошують на властивості заголовків художніх текстів актуалізувати текстовий концепт, основну ідею, тему, слугувати домінантою, яка визначає всю побудову оповіді (Вьготський, 1997: 206), компресивним прихованим смислом тексту (Гальперин, 2007: 133), знаком типового, узагальненого, знаком концепту (Кухаренко, 1988: 96), сигналом для визначення осмислення тексту, головним індикатором ключової теми твору (Фатеева, 2010: 23). Дж. Маллен зауважує, що актуалізація в заголовку теми художнього тексту – явище незвичне й дуже прямолінійне (Mullan, 2006: 17), але використання паремій як заголовків, що концептуалізують тему твору, притаманне українській літературі к. XIX–п. XX ст., орієнтованій на читача з народу. Такі назви художніх творів, з одного боку, романісти використовують з дидактичною метою (Mullan, 2006: 17), а з іншого – для вираження авторської оцінки, основної теми твору, полегшення розуміння всього інформаційного масиву тексту.

Паремії-заголовки, у яких втілено головний зміст тексту, що ґрунтується на авторському ставленні й осмисленні породжуваної інформації, активно використовують українські письменники: Г. Квітка-Основ'яненко *“Добре роби – добре й буде”*; Панас Мирний *“Хіба ревуть воли, як ясла повні”*; М. Кропивницький *“За сиротою і Бог з калитою, або ж Несподіване сватання”*, *“Лихо не кожному лиху – іншому й талан”*, *“Де зерно, там і полова”*, *“Хоть з мосту та в воду головою”*, *“Дай серцеві волю, заведе у неволю”*, *“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”*; М. Старицький *“Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”*, *“Крути, та не перекручуй”*, *“За двома зайцями”*; О. Стороженко *“Вчи лінивого не молотом, а голодом”*, *“Лучче нехай буде злий, ніж дурний”*, *“Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав”*, *“Розумний бреше, щоб правди добути”*, *“Не впусти рака з рота”*; Ганна Барвінок *“Не було змалку, не буде й д’останку”*; Б. Антоненко-Давидович *“Не святі горшки ліплять”*; І. Липа *“Очі завидуючі, руки загребуці, ніс за вітром”*; М. Левицький *“Куди соколи літають, туди ворон не пускають”*; М. Стельмах *“Кров людська – не водиця”*; Ю. Дольд-Михайлик *“І один у полі воїн”* та ін.

Зазвичай прислів'я-заголовки тематично інтегровані в текст і виконують кондесовано інформативну, концептуалізаційну функції, їхнє декодування читачем потребує не лише розуміння змісту художнього тексту, а й етнокультурної компетенції – системи знань культури українців. Ю. М. Лотман зауважує, що фольклорні тексти відображають систему принципів, яку можна визначити як естетику тотожності, ґрунтовану на повному отождненні зображуваних явищ з уже відомою аудиторії й традиційною системою правил – моделями-штампами. Саме стереотипи (штампи) свідомості відіграють величезну роль у процесі пізнання і – ширше – у процесі передавання інформації (Лотман, 1998: 275).

Концептуальну інформацію твору репрезентує паремія-заголовок роману М. Стельмаха *“Кров людська – не водиця”*, яка своїм змістом “виходить на текст через розкриття “внутрішньої форми” вислову” (Кононенко, 2014: 45). Ідея твору –

гуманістичне утвердження людини як найвищої цінності на землі. У романі зображено трагічні події громадянської війни 1919–1921 рр., але сюжет сконцентровано навколо розподілу землі, що для українського селянина становила найвищу цінність, за яку пролита багато крові. Як зауважує дослідник творчості М. Стельмаха М. П. Ткачук, “земля, що покликана народжувати життя, обливається кров’ю, стає причиною смерті. У цьому й виявлено справжній гуманізм українського митця. Він заперечує владу землі над людиною, яка повинна мати владу над нею. Віра у людину, її здорові, прекрасні начала письменник утверджує послідовно й цілеспрямовано” (Ткачук, 2005: 11). Ключову ідею роману якраз і втілює глибинний зміст паремії *Кров людська не водиця, проливати не годиться* – “життя кожної людини потрібно цінувати”. В. В. Жайворонок зазначає, що “у народній творчості кров символізує життя, тому кажуть: *Кров пустити – цвях у труну забити*; кожен, хто проливав кров навіть мимоволі, має “очищатися”, бо він грішний; за народними повір’ями, сонце не терпить крові і карає вбивцю, коли він пролле кров на його виду: *Людська кривця не водиця, розливати не годиться*” (Жайворонок, 2006: 316).

Саму паремію в тексті ужито два рази, її вкладено в уста сліпого кобзаря Андрійка:

(1) *Недалечко прогриміла підвода, пролетіли чоловічі й жіночі голоси, тиша приглушила їх. Але через якусь хвилину неждано вона обізвалася прекрасним самотнім голосом, що невідомо для кого з кобзарською тугою підіймався на битій подільській дорозі, невідомо кого благав не проливати людську кров, бо*

Людська кров – не водиця –

Проливати не годиться.

І перед силою цієї туги, перед силою людської любові два вбивці мимоволі опустили донизу свою зброю і голови. І тільки перевізник з піднятим угору веслом тягнувся головою, мов соняшник, за піснею своєї кров’ю політої землі (Стельмах, 1992: 56).

(2) *На вулиці за Карпцевою хатою віковою тугою обізвалися струни кобзи, і самотній голос, стискаючи серце, розтікався над селом:*

Кров людська – не водиця –

Проливати не годиться...

То сліпий Андрійко благав зрячих бути людьми, не проливати людську кров, бо вона ж не безмірна водиця, що тримається на хмарці й на травичці, в озері й криниці, а кров тільки тримається землі (Стельмах, 1992: 206–207).

Ці два короткі епізоди стали узагальненням, символом, ідеєю твору – прості люди прагнуть миру на землі, не хочуть братовбивчої війни, під час якої даремно проливається кров. Пристрасний, сповнений гуманізму й любові до життя заклик сліпого кобзаря до світу зрячих “Не проливати кров людську!” пронизує весь твір.

Концепт твору представлено передовсім в авторських роздумах, у яких М. Стельмах переконує, що корені зла сховані насамперед у дегуманізації людини, і людство, щоб застерегти за собою право називатися гуманним, ніколи не має платити за свої надбання ціною людського життя:

(3) *Ще можуть вони снарядами проорати землю, ще можуть полити її людською кров’ю і засіяти кістками, але навряд чи будуть жати на ній. Навряд!* (Стельмах, 1992: 20);

(4) *І навіть не віряться, що є іще війни на землі, що неподська злоба в останніх корчах цідить ріки людської крові* (Стельмах, 1992: 25);

(5) *Вчорашні вороги робилися спільниками, вчорашні спільники ставали лютими ворогами, орієнтації Петлюри мінялися, як вітер навесні, і за це сповна платилося кров'ю, й хлібом, і возами грошей* (Стельмах, 1992: 49);

(6) *От він і зустрівся з своєю землею, із своєю надією, і тривоною, Немало людської крові пролито за неї, а чи стане вона щедрішою, чи покращають люди після цього, чи це більше озлобляється в своїх нестатках і темені?* (Стельмах, 1992: 67);

(7) *Оті краплі загустілої людської крові, що обривались на шлях, проишли їхню пам'ять, їхні життєві дороги. Людині завсіди страшно збагнути, узнати, що за її життя завжди хтось платить кров'ю: чи то рідна матір, чи замучений чужою працею батько, чи невідомий друг, який був сміливішим, кращим за тебе* (Стельмах, 1992: 249).

Розгортанню концепту роману сприяють і репліки героїв: Тимофія Горицвіта: “Земля у нас – тяжке діло: кров'ю пахне” (Стельмах, 1992: 28); Кіндрата Погиби: “За них кров проливаєш, а вони задрипаної шкани жаліють” (Стельмах, 1992: 134); Данила Підпригори: “Нема кращого краю, як Україна, тільки бути та жити на ній. А життя – це зустрічі і прощання, це хліб і вода, це горілка і кров...” (Стельмах, 1992: 176); “Да, земля дорожча за кров” (Стельмах, 1992: 177) тощо. Особливе концептуальне навантаження має діалог Супруна Фесюка з сином Гнатом, що оприявнює погляди персонажів на цінність людського життя порівняно із землею, пор.:

– А ти знаєш, що ті люди ладні вбивати за землю?! – ледве стримав приступ обурення.
– За землю, тату, і вбивати можна, – твердо промовив син чиймись словами. – Вона – свята!

Супрун на хвильку оторопів, а потім з розмаху долонею вдарив Гната по обличчю:
– Мовчи, сучий сину! Ти звідки, падлюко, знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за кров?! (Стельмах, 1992: 114)

Піковими моментами розгортання концепту роману “Кров людська – не водиця” є текстові фрагменти – сцени вбивства Тимофія Горицвіта й дітей Свирида Мірошніченка, якими автор утверджує думку, що загибель кожної людини – непоправна втрата.

Вагомим експліцитним засобом формування концептуальної інформації є й епіграф – виразник концепту, що передує його текстовому формуванню (Кухаренко, 1988: 128). Його використання в художніх творах спрямоване на здійснення авторської комунікативної стратегії прогнозування, оскільки він дає змогу читачеві передбачити зміст тексту, стимулює його сприйняття. Як наголошує І. М. Колегаєва, епіграф має особливий статус, оскільки ще до включення у мегатекст є прецедентним текстовим феноменом, який функціонує в комунікативному просторі самостійно: біблійною цитатою, строфою поетичного твору, приказкою тощо (Колегаєва, 2014: 252). Паремійні епіграфи фіксуємо в творах української художньої літератури, напр.: *Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум на веде* (О. Стороженко “Дурень”); *Товчється, як Марко по пеклу* (О. Стороженко “Марко Проклятий”); *Не я б'ю, верба б'є* (О. Кониський “Суддя Гарбуз”); *Держи язик за зубами* (С. Руданський “Три жиди”); *Привикне, кажуть, собака за возом бігти, то біжить і за саньми* (Т. Шевченко “То так і я тепер пишу”); *Знайти друга, за якого можна померти, – легко, а такого, щоб за тебе помер, – важко* (Ю. Покальчук “Шабля і стріла”).

Формуванню концепту роману А. Свидницького “Люборацькі” сприяє прислів’я-епіграф *Людей слухай, а свій розум май*, орієнтований на інтерпретацію тексту, що допомагає збагнути семантику паремії, мотиви її вибору й функції. Зміст прислів’я-епіграфа найбільш повно реалізують життєві долі дітей священика Люборацького – сина Антося й трьох доньок – Марисі, Орісі й Теклі. Антось не зумів протистояти розтлінному впливу бурси та семінарії, навчання в яких витруїло в нього щирість і допитливість, прищепивши натомість грубість, озлобленість, агресивність, перетворивши його природні здібності – розум, кмітливість, винахідливість у схильність до хуліганських витівок. Однак під час вакацій, у селі, у колі своїх друзів, в атмосфері рідного середовища, він ніби оживав, у ньому відроджувалися ті світлі й чисті почуття, які знищувала бурса. Повертаючись до навчання, Антось знову ставав жертвою “духовної свинарії”. Внутрішнє неприйняття семінарських порядків виливається у своєрідний бунт Антося, за що йому доведеться згодом гірко розплачуватися. Він втрачає все, заради шматка хліба змушений пожертвувати найсвятішим. Крах сподівань, загибель мрії передчасно зводять молоду людину в могилу. Його останніми словами були *“Не своєю смертю я умираю; мене вбила семінарія та...”* (Свидницький, 2016: 217).

Зміст епіграфа також розкрито й через змалювання трагічної долі середульшої дочки Люборацьких – Орісі. Після смерті батька мати прагне залишити парафію за своєю родиною, інакше позбавиться даху над головою. Заради цього Люборацька вирішує віддати заміж Орісію за незнайомого їй випускника семінарії. Тиха, беззахисна дівчина заради сім’ї змушена була стати дружиною грубого, деспотичного Тимохи Петропавловського, який зрештою одного разу в пориві звірячої люті, викликаній білою гарячкою, вбиває її.

Ідею, сконцентровану в епіграфі, ілюструє й образ найменшої доньки Теклі, щирої, веселої, простої, молодої дівчини, яка так *“заякалась світового добра, що й лиха відіуралась”* (Свидницький, 2016: 218). Пам’ятаючи пораду матері *“якби ви, діточки, в монастир пішли, то краще б було. От і я вам, діточки мої, раяла б у монахині”* (Свидницький, 2016: 134), вона обрала довічне ув’язнення в монастирі.

Але найбільш повно концептуальну інформативність епіграфа втілює образ старшої доньки – Марисі. Вона зростала привітною, трудолюбивою, проте під впливом витончених знущань у пансіоні пані Печержинської Маса досить швидко збагнула шляхетську науку: пройнялася зневагою до рідного народу, його мови і культури, набрала панського вигляду, нахапалася пустого гонору: *“узвичаїлась по-польськи балакати, по-католицьки молитись, з погордою споминати батька-попа, матку-попадо, хлопів, хлопську мову і хлопську церкву”* (Свидницький, 2016: 58); *“Все з ляхами та з ляхами водилася, все їздила по костьолах та кляшторах; до своєї церкви і носа не показувала останню краплю крові тягла з матері. І ніколи й за холодну воду не бралась”* (Свидницький, 2016: 76). Вона виходить заміж за вдівця, пана Кулинського, діти якого докоряють їй кожним шматком хліба. Незабаром Кулинський помирає, а Маса, залишившись у злиднях, доведена до розпачу, накладає на себе руки. Нещастя старшої дочки Люборацьких – у засліпленні облудними шляхетськими ідеалами, в некритичному засвоєнні панської науки. Свидницький, показавши сумну долю Масі, застерігав інших від захоплення фальшивими принципами моралі (Хропко, 1985: 22).

Отже, ключовий концепт роману “Люборацькі”, задекларований в епіграфі

Людей слухай, а свій розум май формує загальний трагізм твору, втілений упродовж усього сюжету, орієнтованого на змалювання нещасної долі дітей Люборацьких, яку визначив зовнішній вплив середовища. Епіграф актуалізує концепт твору, організовує читацьку настанову на сприйняття, виступаючи загальнореферентним узагальненням, універсальною істиною, що залучає особисті асоціації й життєвий досвід читача. У тексті “Люборацькі” він як лакмусовий папірець: проявляє істинний зміст роману, його ідею, авторську позицію, але сам в реакції участі не бере.

6. Паремії як засоби творення підтекстової інформації

На противагу фактуальній і концептуальній інформації, які виражені за допомогою експліцитних мовних знаків, підтекстова інформація є результатом перетворення вербального плану тексту. Підтекст – це різновид інформації, яка “ґрунтується на вербальній організації тексту й формується шляхом її змістового перероблення та збагачення без збільшення знакового обсягу” (Селіванова, 2017: 590). Він виявляється в процесі “читання (слухання) тексту на тлі основної, змістово-фактуальної інформації завдяки здатності мовних одиниць породжувати асоціативні та конотативні значення” (Кочан, 2008: 46). Спираючись на ідеї В. Скалічки, В. Я. Миркін розуміє підтекст як друге значення тексту, яке важливіше, ніж перше (Мыркин, 1976: 86).

Дослідники вважають, що підтекстова інформація завжди співвідносна з головним персонажем, його історією, внутрішнім конфліктом, виявленим в емоційному стані героя. Саме підтекст допомагає зацікавити читача найбільш складним і оригінальним способом на глибинному рівні (Dancyger & Rush, 2007: 6).

Зокрема, прислів'я-заголовки роману Панаса Мирного “*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*” є одним із домінантних маркерів підтексту та має вагоме значення для його створення. Аналіз смислового спектра заголовка підштовхує до розуміння того, що ж саме хотів донести до читача автор: народ не бунтував би, якби не нестерпне гноблення (воли б не ревли, якби ясла були повні). Як зауважують дослідники, успіх тексту зумовлений особливостями реалізації головної ідеї й залежить від того, наскільки потужно вона передає підтекст (Vogumil & Molino, 1990: 809). Інтерпретацію назви твору, тлумачення підтексту забезпечує глибинний зміст паремії *Хіба ревуть воли, як ясла повні* – “селяни бунтують у неволі”. Створенню підтекстової інформації сприяє образна символіка лексеми *віл*, який в українській етносвідомості пов'язаний важкою працею, покорою, терпінням (Жайворонок, 2006: 95). Цей підтекст існує в тексті як підводна течія, що надає творові глибинну і додаткову значущість. Змістово-підтекстова інформація зрідка, але обов'язково виходить на поверхню і додає до актуальності свої сигнали, які почасти мають більше значення для формування концепту, ніж експлікований лінійний виклад (Кухаренко, 1988: 76). Так, розкриттю підтекстової інформації заголовка роману сприяють текстові фрагменти:

(1) *І розказує баба, як уміє, про все те Чіпці. “Скот, мов, ніколи не реве без нужди... як вертається додому та реве – то він радіє, що скоро дома буде, та спочине... А може, голодний, то поїсть, підживиться...”* (Мирний, 2018: 18);

(2) *Генеральський приказ, з нагайкою в руках, зробив до ладу своє діло. Він розім'яв грубу звірячу натуру; оббідував її, як овечку; причесав, пригладив; натворив цілу ватагу двірні; а з*

завязятих степовиків понаробив покірних волів, котрі вздовж і впоперек переорювали тепер уже панське нив'я та засівали зерном – на прибуток панській кишені... (Мирний, 2018: 62);

(3) *Бородаєвці привозили їй по два рази на рік «оброки», а піщани, як ті волі, робили на неї по чотири дні в тиждень* (Мирний, 2018: 63);

(4) *Сказано – всюди, де тільки темний, помучений кріпак, котрого цілі віки ніхто не питався нічого, котрий був волом, що переорював панські лани та засівав на панський прибуток, – скинув з себе панський ланцюг, дихнув волею...* (Мирний, 2018: 168);

(5) *А генерал тим часом не сидить, заложивши руки, не дожидася, поки піщанська громада самохіть підставить під ярмо шию: “Ори, мов, вельможний пане!” Генерал знає, що вола треба добре призвичаїти, щоб, коли скажеш: “шиї!” – він шию підставив... А поки то він обходитьсь, – треба його силою неволити... Генерал своє робить...* (Мирний, 2018: 56).

Контекст (1) подає пропозиційну інформацію, вкладену в уста баби Оришки, що розкриває підтекст заголовка, оскільки пояснює ситуацію, коли волі не ревуць без нужди. В уривках (2), (3), (4) степовиків, кріпаків, піщан аналогізовано з покірними волами, які працюють на панів. Текстовий фрагмент (5) описує сценарій поневолення піщан, аналогізуючи його зі сценарієм уярмлення волів.

Отже, прислів'я *Хіба ревуць волі, як ясла повні* як конденсоване вираження концептуальної суті однойменного роману Панаса Мирного є лінгвістичним маркером взаємодії текстів індивідуально-авторської творчості з текстами народної колективної творчості й сприяє створенню змістово-підтекстової інформації як ознаки “художніх текстів, орієнтованих на образно-асоціативну сферу їх сприйняття” (Єщенко, 2009: 171).

Окрім того, продуктивним для виявлення змістово-підтекстової інформації є використання прислів'їв у окремих текстових фрагментах. Так, для характеристики діяльності українських урядовців Р. Іваничук використовує прислів'я:

Ворон ворону око не виклює: Сталося нечуване бузувірство: у Києві московські сатрапи – перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький і Голова Верховної Ради УРСР Валентина Шевченко – вигнали першого травня під радіоактивну зливу роздягнутих дітей, і ті мусли танцювати перед партійною трибуною на Хрещатику, – а скільки з тих дітей уже нині не живуть, а скільки просять у людей грошової допомоги, щоб поїхати лікуватися за кордон, а скільки не стали матерями і батьками – ніхто про це нині не знає. Я двічі на Верховній Раді вимагав суду над цими злочинцями – марно: ворон ворону око не виклює, навіть якщо вони прийняли українські символи (Іваничук, 1993: 213).

У текстову фрагменті йдеться про порушення прав і свобод громадян, що призвело до негативних наслідків. Інформація негативно характеризує безглузду діяльність радянського партійного керівництва під час катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції в 1986 році. Прислів'я *Ворон ворону око не виклює має* глибинний зміст ‘лихий лихому лиха не заподіє’ і в цьому контексті слугує для створення змістово-підтекстової інформації: сучасна влада, навіть виявивши злочинну діяльність попередників, не докладає зусиль для встановлення справедливості, оскільки, імовірно, сама займається такими справами. Уживання паремії стимулює читача зробити висновок, що як колишня, так і нинішня влада займається непорядними, протизаконними справами.

Однозначно, використання паремій для створення підтексту є досить ефективним

засобом, адже їхній глибинний зміст, різні конотації, культурно зумовлені асоціації читач реконструює значно легше, бо вони передані йому в спадок від попередніх поколінь і закріплені на ментальному рівні. У семантиці прислів'їв у багатьох випадках уже закладена латентна частина змісту, яка за рахунок образності прихована глибше фактуальної й концептуальної, але все одно її легше встановити й досягнути адресатові. Тому автори досить часто використовують декілька прислів'їв одночасно, що створює особливий підтекст, посилюючи впливовий ефект на адресата, стимулюючи його швидше розкодувати підтекстову інформацію, напр.:

*Проте, і власне інформації було ще обмаль. Головне, що вона в собі несла несподіванку. Ще й яку! Коли б не відносна однотайність в оцінці подій політичними супротивниками, котрі не скористалися нагодою і не повели свої ігри на загострення ситуації, а **ловили рибку в каламутній воді, бо вийшли сухими з води**. Можна було б думати, що то уряд навмисно робить обманний маневр, аби хоч тимчасово заспокоїти громадську думку, якраз і найнебезпечнішу в стадії спалаху (Положіт, 2009: 96).*

Окрім експліцитної інформації про те, що між політичними конкурентами запанувала тимчасова згода, в аналізованому фрагменті міститься підтекстова інформація, на яку вказують паремії. Так, глибинний зміст прислів'я *Ловити рибку в каламутній воді* – ‘мати вигоду з чого-небудь, користуючись з неясності обставин, чіхось труднощів’ сприяє формуванню підтексту: урядовці займалися протизаконною діяльністю, що суперечить нормам моралі. Натомість паремія *Вийти сухим з води* ‘уміло уникати покарання, нарікань, будучи винним’ посилює підтекст, створений першим прислів'ям, імплікуючи зміст ‘дії політиків не відповідали нормам закону’. Отже, змістово-підтекстова інформація виводиться із актуального значення паремій і водночас є обов'язковою для розуміння адресатом усього змісту текстового фрагмента.

7. Висновки

Паремії – один із потужних засобів формування інформаційного масиву тексту, пов'язаного не лише зі свідомістю автора й адресата, а й з семіотичним універсумом культури. Як реалізатори текстової категорії інформативності, паремії в текстах передають фактуальну, концептуальну, підтекстову інформацію. Для вираження фактуальної інформації слугують паремії, вжиті з прямим значенням, зміст яких тотожний сумі значень складників і спроектований на реальні факти, події, ситуації, процеси.

Реалізуючи концептуальну інформацію, прислів'я функціонують як заголовки, епіграфи й сприяють розгортанню основної ідеї тексту. У такому разі вони є засобами втілення авторської позиції. Пізнавальна роль паремій у передаванні концептуальної інформації пов'язана з їхньою здатністю конденсувати знання про світ, орієнтованістю на адресата, оскільки вони створюють чіткі сигнали адресованості, які активно впливають на сприйняття тексту, а отже, наділені потужним впливовим ефектом. Прислів'я як заголовки й епіграфи сприяють експлікації концептуальної інформації тексту, конденсують доступ до інформаційного масиву, ґрунтованого на когнітивній конвенції, орієнтації адресата в уже відомому за традицією семантичному пласті.

Засадничим для розгортання концептуальної інформації для паремії є її асоціативно-метафоричний зміст, який сприяє формуванню стрижневої, смислової лінії тексту. Як прецедентні висловлення прислів'я, слугуючи заголовком, мають двовекторну прогностувальну спрямованість: з одного боку, орієнтують читача на зміст твору, виражаючи його засадничу ідею, а з іншого – передбачають залучення тезаурусу адресата, зокрема адекватної інтерпретації значення використаної в назві паремії. Передавання концептуальної інформації прислів'ям-заголовком підкріплене як семантичним зв'язком із сюжетом чи окремими епізодами тексту, так і фондом знань реального адресата.

Одним із продуктивних засобів створення підтексту є паремії асоціативно-метафоричної природи, оскільки їхнє значення сприяє перетворенню й збагаченню асоціативно-образного змісту твору. Роль паремій у творенні підтекстової інформації пов'язана з їхньою спроможністю породжувати додаткові смисли, завдяки своїй метафоричній природі, здатності до поєднання з іншими висловленнями, глибинній етнокультурній символіці. Підтекстову інформацію в художніх творах виражають передовсім паремії-заголовки, які потребують додаткових інтерпретаційних зусиль адресата для декодування фактуальної й концептуальної інформації. Осмислення глибини концептуальної та підтекстової інформації залежить від рівня обізнаності читача з паремійним фондом, знання глибинного змісту прислів'я. Перспективними вважаємо дослідження функцій прислів'їв у формуванні імпліцитного плану тексту й сугестивного потенціалу паремійних одиниць української мови.

REFERENCES

- Beaugrande, R. & Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Bogumil, Mary L. & Molino, Michael R. (1990). Pretext, Context, Subtext: Textual Power in the Writing of Langston Hughes, Richard Wright, and Martin Luther King Jr. *College English*, 52, 7, 800-811.
- Dancyger, K. & Rush, J. (2007). *Alternative Scriptwriting: Successfully breaking the rules*. Burlington, MA, USA: Focal Press.
- Dridze, T. M. (1984). *Tekstovaja dejatel'nost' v strukture social'noj kommunikacii: Problemy semiosociopsihologii*. Moskva: Nauka.
- Dijk, T. A. v. (1995). Discourse Semantics and Ideology. *Discourse & Society*, 6 (2), 243-289.
- Eshhenko, T. A. (2009). *Lingvistichnij analiz tekstu*. Kiiv: Akademiya.
- Fateeva, N. A. (2010). *Sintez celogo: Na puti k novoj pojetike*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Gal'perin, I. R. (2007). *Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovanija*. Moskva: KomKniga.
- Hropko, P. P. (1985). Anatolij Svidnic'kij. Svidnic'kij A. P. Roman. *Opovidannja. Narisi* (ss. 5–26). Kiiv: Naukova dumka.
- Kolegaeva, I. M. (2014). Megatekstova struktorovanist' prozi Oksani Zabuzhko. Odes'ka lingvistichna shkola: koordinati suchasnih poshukiv. *Odesa: vidavec' Bukaev Vadim Viktorovich*, 248-259.
- Kononenko, V. (2014). Kljuchovi vislovlennja jak tekstotvirni znaki hudozhn'ogo diskursu. *Ukrains'ka mova*, 1, 38–50.

- Kuharenko, V. A. (1988). *Interpretacija teksta*. Moskva: Prosveshhenie.
- Lotman, Ju. M. (1998). *Ob iskusstve*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB.
- Melerovich, A. M., Mokienko, V. M. (2011). *Sovremennaja russkaja frazeologija: (semantika – struktura – tekst)*. Kostroma: Izd-vo Kostromskogo un-ta.
- Mieder, W. (2005). *Proverbs are the best policy: Folk wisdom and American politics*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Morris, Ch. (1983). *Osnovaniya teorii znakov*. V: Ju.S. Stepanov (Red.), *Semiotika* (ss.37-89). Moskva: Raduga.
- Mullan, J. (2006). *How Novels Work*. New York: Oxford University Press.
- Myrkin, V. Ja. (1976). *Tekst, podtekst i kontekst*. *Voprosy jazykoznanija*, 2, 86-93.
- Savenkova, L. B. (2002). *Russkaja paremiologija: semanticheskij i lingvokul'turolo-gicheskij aspekty*. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rost. un-ta.
- Selivanova, O. O. (2010). *Lingvistichna enciklopedija*. Poltava: Dovkillja-K.
- Selivanova, O. O. (2017). *Suchasna lingvistika: naprjami ta problemi*. Cherkasi.
- Tkachuk, M. (2005). *Mihajlo Stel'mah. Peredmova do knigi vibranih tvoriv M. Stel'maha*. V: Stel'mah M. (Red.), *Vibrani tvori* (ss. 3-26). Kiiv: Sakcent Pljus.
- Turaeva, Z. Ja. (1986). *Lingvistika teksta (tekst: struktura i semantika)*. Moskva: Prosveshhenie.
- Vygotskij, L. S. (1997). *Psihologija iskusstva: analiz jesteticheskoy reakcii*. Moskva: Labirint.
- Zhajvoronok, V. V. (2006). *Znaki ukraїns'koї etnokul'turi: slovník-dovidnik*. Kiiv: Dovira.
- Выготский, Л. С. (1997). *Психология искусства: анализ эстетической реакции*. Москва: Лабиринт.
- Гальперин, И. Р. (2007). *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: КомКнига.
- Дридзе, Т. М. (1984). *Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии*. Москва: Наука.
- Єщенко, Т. А. (2009). *Лінгвістичний аналіз тексту*. Київ: Академія.
- Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра.
- Колегаєва, І. М. (2014). *Мегатекстова структурованість прози Оксани Забужко. Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович*, 248-259.
- Кононенко, В. (2014). *Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу. Українська мова*, 1, 38–50.
- Кочан, І. М. (2008). *Лінгвістичний аналіз тексту*. Київ: Знання.
- Кухаренко, В. А. (1988). *Интерпретация текста*. Москва: Просвещение.
- Лотман, Ю. М. (1998). *Об искусстве*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ.
- Мелерович, А. М., Мокиенко, В. М. (2011). *Современная русская фразеология: (семантика – структура – текст)*. Кострома: Изд-во Костромского ун-та.
- Моррис, Ч. (1983). *Основания теории знаков*. В: Ю.С. Степанов (Ред.), *Семиотика* (сс.37-89). Москва: Радуга.
- Мыркин, В. Я. (1976). *Текст, подтекст и контекст. Вопросы языкознания*, 2, 86-93.
- Савенкова, Л. Б. (2002). *Русская паремология: семантический и лингвокультуроло-*

- гический аспекты*. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та.
- Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
- Селіванова, О. О. (2017). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Черкаси.
- Ткачук, М. (2005). Михайло Стельмах. Передмова до книги вибраних творів М. Стельмаха. В: Стельмах М. (Ред.), *Вибрані твори* (сс. 3-26). Київ: Сакцент Плюс.
- Тураева, З. Я. (1986). *Лингвистика текста (текст: структура и семантика)*. Москва: Просвещение.
- Фатеева, Н. А. (2010). *Синтез целого: На пути к новой поэтике*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Хропко, П. П. (1985). Анатолій Свидницький. Свидницький А. П. *Роман. Оповідання. Нариси* (сс. 5–26). Київ: Наукова думка.

MATERIALS

- V sadu, na gorodi, pasici...* (1987). / za red. V. D. Davidova. Kiiv: Urozhaj.
- Ivanichuk, R. I. (1993). *Blagoslovi, dushe moja, Gospoda...* L'viv: Prosvita.
- Corpus української мови. Rezhim dostupu: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>
- Malik, V. K. (2012). *Chornij vershnik*. Harkiv: Folio.
- Mirnij, Panas (2018). *Hiba revut' voli, jak jasla povni?*. Kiiv: Znannja.
- Polozhij, V. I. (2009). *Ostann'ogo rjadka pochatok*. Sumi: Universitets'ka kniga.
- Svidnic'kij, A. P. (2016). *Ljuborac'ki: (simejna hronika)*. Kiiv: Znannja.
- Stel'mah, M. P. (1992). *Krov ljuds'ka – ne vodičja*. Kiiv: Dnipro.
- Chemerys, V. L. (2013). *Olvija*. Harkiv: Folio.
- Chemerys, V. L. (2005). *V suzir'ї Drakona: Fantastichni povisti ta opovidannja*. Dnipropetrovs'k: Porogi.
- Fedoriv, R. M. (2008). *Єrusalim na gorah*. Kiiv: Gumanitarna literatura.

- В саду, на городі, пасіці...* (1987). / за ред. В. Д. Давидова. Київ: Урожай.
- Іваничук, Р. І. (1993). *Благослови, душе моя, Господа...* Львів: Просвіта.
- Корпус української мови. Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>
- Малик, В. К. (2012). *Чорний вершиник*. Харків: Фоліо.
- Мирний, Панас (2018). *Хіба режуть воли, як ясла повні?*. Київ: Знання.
- Положій, В. І. (2009). *Останнього рядка початок*. Суми: Університетська книга.
- Свидницький, А. П. (2016). *Люборацькі: (сімейна хроніка)*. Київ: Знання.
- Стельмах, М. П. (1992). *Кров людська – не водиця*. Київ: Дніпро.
- Чемерис, В. Л. (2013). *Ольвія*. Харків: Фоліо.
- Чемерис, В. Л. (2005). *В сузір'ї Дракона: Фантастичні повісті та оповідання*. Дніпропетровськ: Пороги.
- Федорів, Р. М. (2008). *Єрусалим на горах*. Київ: Гуманітарна література.